

УДК 94 (477.6): 286.12 "19/120"

Берестень Ю.В.

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ АНОМАЛІЇ ТА ПРОЯВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ МЕНОНІТСЬКИХ ГРОМАД ХОРТИЦЬКОЇ ВОЛОСТІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХОРТИЦЬКОГО ВОЛОСНОГО СУДУ)

На основі маловідомих архівних матеріалів розглянуті проблеми виникнення та розвитку соціально-побутових аномалій та проявів девіантної поведінки серед населення менонітських колоній Хортицької волості на рубежі ХІХ – початку ХХ століття, досліджено особливості побутових конфліктів та їх вплив на колоністський соціум.

Ключові слова: меноніти, південь України, девіантні відхилення, колонії.

На основе малоизвестных архивных материалов рассмотрены проблемы возникновения и развития социально-бытовых аномалий та проявлений девиантного поведения среди населения менонитских колоний Хортицкой волости на рубеже ХІХ – начала ХХ столетия, исследованы особенности бытовых конфликтов та их влияние на колонистский социум.

Ключевые слова: менониты, Юг Украины, девиантные отклонения, колонии.

On the basis of the not popular archived materials of problem of origin and development of social anomalies that displays of deviant behavior among the population of менонитских colonies of Chortitz of volost on the border of ХІХ - ХХ of century began, the features of domestic conflicts are investigational that their influence on colonist society.

Keywords: Mennonites, South of Ukraine, deviants rejections, colonies.

Модерний вітчизняний історіографічний процес в галузі дослідження історичного минулого менонітської спільноти Півдня України характеризується поступовою трансформацією дослідницької парадигми, яка відзначається зміною формату та змісту практичних завдань історіографічної евристики, формулюванням її нових наукових пріоритетів та напрямків.

З впевненістю можна констатувати, що в даний період спостерігається інтенсивна зміна загального історіографічного дискурсу менонітської спільноти, що є закономірним очікуваним наслідком концептуального завершення позитивістського етапу розвитку вітчизняної історіографії колоністів, під час якого відбулося «відкриття» дослідниками менонітської тематичної проблематики, виявлено та залучено до наукового обігу значний масив джерел з історії конгрегацій, що дозволило науковцям здійснити загальну реконструкцію історичної панорами соціокультурного та соціально-економічного життя менонітських колоній впродовж всього хронологічного

періоду їх існування на теренах Півдня України: з кінця XVIII – до 40-х років XX століття [1; 2; 3; 4; 8; 9; 14; 20].

Фактично в 90-х – на початку 2000-х років відбулася своєрідна історіографічна паспортизація менонітської спільноти, яка вписала колоністів в загальний контекст регіональної, етнічної та соціально-економічної історії України, чітко окресливши нові обрії проблемного історіографічного кола, яке поставило перед вченими актуальні дослідницькі завдання [1; 2; 3; 4; 8; 9; 14; 20, с. 14-15].

Становлення сучасної української менонітської історіографії супроводжується суттєвим поглибленням змістовно-концептуальних уявлень дослідників про минуле конгрегацій, формуванням нової плюралістичної моделі розвитку історіографічного процесу, яка відзначається поступовим відходом від домінуючої в сучасних дослідженнях політико-економічної тематики. Даний інтелектуальний процес характеризується динамічною зміною й активним пошуком науковцями нових методологічних орієнтирів, появою та практичним втілення у дослідженнях інноваційних поліваріантних підходів щодо теоретичної інтерпретації різноманітних соціокультурних явищ й процесів, всебічним обґрунтуванням та осмисленням альтернативних моделей та інтелектуальних конструкцій, що мають на меті пояснити історичні феномени соціальної структури та господарської системи колоній, активно залучаючи для їх витлумачення різноманітні полідисциплінарні методи та теоретичні парадигми інших гуманітарних дисциплін – соціальної антропології, історичної соціології, соціальної історії, етнополітики, соціальної психології та етнології.

В даному контексті розвитку історіографічного процесу надзвичайної ваги й актуальності набуває вивчення локальної історії та історії повсякденності, де об'єктом прискіпливого наукового аналізу стає конкретний результат соціальних практик різних груп населення колонії впродовж відповідного історичного періоду. Мета таких досліджень полягає у реконструкції реального життя, їх наповненні змістовним аналізом життєвого досвіду конкретної історичної особи – суб'єкта локальної мікроісторії [19, с. 163-198]

Менонітська спільнота через багатоаспектний характер етногенезу, дисперсний ареал розташування колоній, строкатий релігійний склад – є складним для вивчення багатовимірним об'єктом наукового дослідження, який, здебільшого, аналітично висвітлюється на рівні локальної історії, в її регіональному соціокультурному контексті та мікроісторичному ракурсі.

Мета даної статті полягає у дослідженні проявів девіантної поведінки та соціальних аномалій серед мешканців менонітських колоній Хортицької волості на межі XIX-XX століть.

Проблеми девіантної поведінки, соціальних аномалій, які мали місце в менонітських колоніях не отримали докладного висвітлення в сучасних наукових розвідках вітчизняної й закордонної історіографії [1; 2; 3; 4; 8; 9; 14; 20, с. 13-15; 21; 22]. Дана ситуація, в першу чергу, є наслідком вузькості та фрагментарності джерельної бази, яка репрезентує діяльність органів місцевого

судочинства – волосного та сільських судів менонітських поселень Хортиці в пореформену добу. Сучасна історіографія досі обходить багатоаспектні проблеми соціальної історії та історичної антропології колоністів, приділяючи недостатню увагу соціальним аномаліям та проявам девіантної поведінки пересічних представників менонітських конгрегацій, упереджено говорить або про їх цілковиту відсутність, що цілком не відповідає історичним реаліям внутрішнього життя колоній, або про їх соціальну незначущість з огляду на масштаб наслідків, характер та розмір нанесених збитків [1; 2; 3; 4; 8; 9; 14; 20, с. 13-15; 21; 22].

Суттєвим чином ускладнює всебічне аналітичне вивчення даних соціальних явищ, створюючи додаткові перешкоди для їх ґрунтовного осмислення, полілінгвістичний характер наявного масиву джерел та його розпорошеність по різних архівосховищам України. Джерельний корпус, на підставі якого здійснено аналіз проявів девіантності поведінки та соціальних аномалій серед колоністів, репрезентований кількісно невеликою групою джерел – матеріалами засідань (постанови та ухвали) суду Хортицької волості, де були вміщені огляди судових засідань та наведені повідомлення про кримінальні злочини та події [8; 9]. Проте інформація цих джерел дає достатні підстави для аналізу деструктивних й соціально аномальних явищ, які мали місце в хортицьких колоніях.

Під девіантною поведінкою розуміється свідоме або спонтанне відхилення від усталених соціальних стандартів, норм та взірців поведінки. В нашому дослідженні здебільшого розглядаються кримінальні та адміністративні порушення, скоєні мешканцями менонітських поселень на межі століть, які стали предметом розгляду судовими інстанціями Хортицької волості на початку ХХ століття. До населення менонітських громад даного періоду зараховуємо, крім колоністів, і прийшлий промисловий та сільськогосподарський пролетаріат, який тимчасово мешкав на теренах менонітських поселень Хортицької волості, підпорядковуючись загальній юрисдикції місцевого волосного суду.

Зазначимо, що певна частина фактів, які відображають девіантні відхилення від норми поведінки пересічних мешканців волості не була письмово зафіксована та взята на облік місцевими органами судочинства через прихований характер злочинів, латентність їх проявів, відносну складність виявлення, відсутність сталої адміністративної практики постійного моніторингу за криміногенною ситуацією в колоніях та окремими маргіналізованими елементами, що на загал ускладнює відтворення загальної та повної картини соціальних аномалій й девіантних відхилень населення.

Період кінця ХІХ – початку ХХ століття був часом прискореного розгортання модернізаційних процесів, які досить активно протікали в господарській системі менонітських громад хортицького регіону. Окремі колонії волості під впливом дії економічної кон'юнктури почали поступово перетворюватись на потужні регіональні індустріальні центри з розвиненою промисловою та виробничою інфраструктурою: машинобудівними заводами,

фабриками, борошномельними, переробними та цегляними підприємствами, пристанями, торговельними закладами, складами, чисельними магазинами та лавками, закладами освіти, тощо [5, с. 116-118; 27].

Разом з тим відбувалось й формування нового ринку праці, який демонстрував стабільне зростання попиту на кваліфіковану робочу силу. За умови традиційної зайнятості більшості населення хортицьких конгрегацій в сільськогосподарському виробництві та суміжних з ним галузях переробки сільськогосподарської продукції єдиним оптимальним шляхом розширення ємкості внутрішнього ринку праці був імпорт дешевої робочої сили ззовні – регіонального ринку. Таким чином, економічний поступ господарської системи хортицьких колоній став визначальним чинником, який позитивно вплинув на динаміку розвитку демографічної ситуації в регіоні, віддзеркалюючи загальні демографічні та економічні тенденції по губернії [16, с. 72-73].

Внаслідок стабільного й постійного притоку трудових мігрантів, робоча сила яких була затребувана економічним потенціалом менонітських підприємств та сільськогосподарських господарств, такі поселення колоністів як Хортиця, Шенвізе, Ейнлаге почали динамічно втрачати своє гомогенне моноетнічне обличчя, перетворюючись на селища зі строкатим поліконфесійним та поліетнічним складом населення [5, с. 117; 21, с. 51-54]. Так, в колоніях Хортиці на початку ХХ століття, крім власне менонітів – корінних мешканців поселень, проживала й значна кількість представників промислового та сільськогосподарського пролетаріату не менонітського походження: німці, росіяни, українці, євреї тощо. В даний період в менонітських колоніях формуються власні промислові околиці – невеликі райони, де компактно проживали постійні та сезонні наймані робітники.

Формування на теренах хортицького поселення у відносно стислий термін багатогалузевих промислових центрів в негативний спосіб відбилось на внутрішній ситуації в колоніях, яка починає поступово зазнавати деструктивного впливу різних асоціальних аномалій та явищ, викликаних змінами в структурі зайнятості населення, зокрема значним поширенням пияцтва, жебракування та хуліганства [10; 11; 23, с. 19-27; 24, с. 54-58; 25, с. 9-21; 26, с. 111-118]. Дані асоціальні явища супроводжувались розмиванням традиційного патріархального життя колоній, певною девальвацією морально-етичних норм та цінностей, давши старт для формування маргінального соціального прошарку колоній. На даний період припадає зростання загальної кількості випадків дрібних правопорушень: крадіжок майна колоністів, хуліганства, зокрема, бійок, які закінчувалися нанесенням тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, п'яних дебошів, стрілянини з мисливської зброї на вулиці в період свят тощо [10; 11].

Поява в хортицьких колоніях значної кількості тимчасового населення сприяла збільшенню кількості побутових конфліктів, які виникали на ґрунті соціокультурної та ментальної різниці між колоністами та прийшлим робітничими населенням. Досить часто єдиним реальним виходом з конфліктної ситуації, яка завдавала відчутних матеріальних збитків колоністам

та їх опонентам, був докладний розгляд справи місцевим волосним судом і компенсація нанесеної моральної та матеріальної шкоди.

Головною судовою інстанцією, яка здійснювала розгляд різноманітних позовів та скарг в менонітських колоніях Хортиці, був місцевий волосний суд, межі компетенції якого, порядок розгляду справ визначались на підставі нормативних положень законодавчої бази імперії [17, с. 156]. Загальноросійська судова система була запроваджена в менонітських колоніях півдня України в 1871 році на підставі «Правил про устрій поселян-власників колишніх колоністів» [18, с. 813-819].

Особовий склад волосного суду обирався у відповідності до «Загального Положення про селян» волосним сходом колоній. Посаду судді обіймала освічена особа, яка користувалась значним авторитетом серед колоністів. Так, посаду голови Хортицького волосного суду в період з 1900 по 1901 р. обіймав І. Реймер, а суддями були мешканці колоній: І. Леп, П. Гамм та Я Гепнер [11, арк.1]. Загальний термін перебування на посаді судді волосного суду обмежувався одним роком.

На підставі нормативних положень законодавчої бази Російської імперії, до компетенції волосних судів належали всі справи та скарги щодо скоєння дрібних адміністративних правопорушень, загальна вартість збитку яких не перевищувала суми в 100 карбованців [17, с. 156]. Загальноросійська правова система до таких правопорушень зараховувала зазвичай і окремі дрібні карні злочини: хуліганство, незначні крадіжки особистого майна, нанесення побоїв та тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості [12, с. 60-61]. Рішення волосного суду за такими справами було остаточним та не підлягало оскарженню в інших судових інстанціях, включаючи й апеляційні [17, с. 157].

Підставою для розгляду справи у волосному суді була особиста скарга позивача, відповідне подання представників місцевої сільської та волосної адміністрації – волосного старшини або сільського старости й заява свідків, які були безпосередніми очевидцями скоєння того чи іншого правопорушення [17, с. 156].

Представники менонітських конгрегацій, які відрізнялись від місцевого населення більш високим рівнем законслухняності та правничої культури, використовували місцеві судові інстанції в якості ефективного легального інструменту вирішення поточних побутових конфліктів та проблем, подаючи чисельні позови, звернення та скарги, як на колоністів, які чинили по відношенню до них різноманітні кривди, утиски або противоправні дії, так і на прийшле населення колоній.

Матеріали Хортицького волосного суду свідчать про те, що вагомий відсоток правопорушень, які були зафіксовані на теренах волості на межі ХІХ – початку ХХ століття, припадав саме на представників промислового та сільськогосподарського пролетаріату не менонітського походження, які через низький рівень життя, важкі умови праці, що супроводжувались певною маргіналізацією особистості, її стихійною девіантною реакцією на соціальну нерівність, досить часто порушували усталені релігійною традицією морально-

етичні норми менонітських громад, провокуючи чисельні побутові конфлікти та здійснюючи дрібні злочини проти їх представників [10; 11].

Типовим явищем повсякденного життя менонітських колоній даної доби були чисельні хуліганські бійки між місцевими мешканцями та робітниками, які працювали на менонітських підприємствах волості. Сам факт наявності бійок свідчить про складний характер взаємовідносин між населенням колоній та прийдомим промисловим і сільськогосподарським пролетаріатом, що було наслідком відображення в суспільній свідомості колоністів традиційного патріархального поділу світу на «своїх та чужих», викликаного різницею в соціальному, соціокультурному та етноконфесійному становищі. Так, на початку 1900 року робітники Карнаух, Якубенко, колоніст Тіссен, робітники Помке та Шульц влаштували масову бійку в одній із колоній. Як впливає з матеріалів розгляду справи, ініціаторами конфлікту були робітники-німці, які нанесли своїм опонентам тілесні ушкодження середньої тяжкості, використавши палицю [11, арк. 18].

Одним із поширених правопорушень, яке скоювали місцеві робітники в колоніях, була поява в нетверезому стані в громадських місцях. Дана поведінка ригористично засуджувалася представниками менонітських громад, оскільки суперечила доктринальним постулатам їх віровчення, вимагаючи застосування адекватних каральних заходів з боку адміністрації та громад колоністів. Так, колоніст с. Водяна (Шенхорст) А. Гук персонально затримав і відвів до суду двох нетверезих селян, які зчинили галас на вулиці [11, арк. 115].

Інтенсивне становлення виробничої інфраструктури, динамічне зростання загальної кількості підприємств в менонітських колоніях Хортиці певною мірою позначилося на характері функціонування судової системи, яка почала займатися розглядом чисельних трудових конфліктів та суперечок, що виникали на ґрунті неврегульованих виробничих відносин між найманими працівниками, менонітськими роботодавцями та власниками підприємств, особливо тих підприємств, які не підпадали під дію законодавчих положень «Промислового Статуту». Здебільшого предметом судового розгляду були нагальні питання організації виробничого процесу, пов'язані з визначенням норми виробітку, створенням належних умов праці, своєчасною сплатою заробітної платні, встановленням загальної тривалості робочого дня, справедливої тарифної сітки оплати праці, дотриманням робітниками та працедавцями правил протипожежної безпеки та безпеки праці на виробництві. Матеріали Хортицького волосного суду спростовують окремі твердження, поширені в сучасній історіографії, про безконфліктний характер виробничих відносин між робітниками менонітських підприємств та їх працедавцями, оскільки фіксують значну кількість гострих виробничих конфліктів [7, с. 281-284]. Так, робітник Е. Явор звернувся з судовим позовом на колоніста Франца Петерса – власника місцевого заводу, який заборгував йому 43 карб. 47 коп. заробітної платні за виконану роботу [10, арк. 1зв.].

В досліджуваній період спостерігається тенденція до зростання загальної кількості скарг та позовів менонітів Хортиці на власних найманих робітників через несумлінне виконання останніми відповідних умов контракту або своїх

безпосередніх службових обов'язків, систематичне порушення трудової дисципліни, правил внутрішнього розпорядку підприємства, техніки безпеки [10; 11]. Ці випадки яскраво свідчать про наявність сталих економічних протиріч між найманими працівниками та менонітськими власниками підприємств або заможними господарями-колоністами, які досить часто не вдавалось вирішити шляхом укладання мирових угод та взаємних компромісів. Так, колоніст селища Павлівки (Остервік) Ф. Янцен звернувся до волосного суду з скаргою на своїх робітників Медвяннікова та Вовка, які допустили грубе порушення правил протипожежної безпеки – робітники не тільки палили на стайні поблизу копиці з соломою, але й запалили там свічку, що могло спричинити масштабну пожежу. Волосним судом з робітників був стягнутий штраф у розмірі 1 карбованця з кожного [11, арк. 79зв.]. На дві доби був заарештований робітник колоніста С. Бергена с. Водяна (Шенхорст) М. Орачевський, який під час молотьби в п'яному вигляді прийшов на двір колоніста та почав «лізти до молотарки». На думку С. Бергена такі дії робітника порушували правила технічної безпеки, оскільки загрожували здоров'ю працівників господарства та цілісності реманенту власника [11, арк. 85]. На 15 діб заарештували робітника цегляного заводу І. Фрізена (колонія Кічкас (Ейнлаге) за побиття молотком майстра заводу Г.Козловського через суперечку, яка виникла між ними на ґрунті з'ясування розцінок на готову продукцію [11, арк. 142].

Менонітські працедавці часто звертались до судових органів з позовами на власних робітників через невиконання останніми взятих на себе зобов'язань, прописаних в умовах трудових угод та контрактів. Так, мешканець колонії Кічкас (Ейнлаге) А. Мартенс звернувся з судовим позовом на свого колишнього робітника В. Вельможку, який покинув місце служби у колоніста до закінчення терміну усної трудової угоди. Суд виніс ухвалу, згідно з якою селянин повинен був виконати умови трудової угоди та відробити на колишнього роботодавця відповідну кількість часу до закінчення терміну контракту [11, арк. 79 зв.].

Невиконання дрібних боргових зобов'язань було самим поширеним правопорушенням серед мешканців менонітських колоній, які через різноманітні життєві обставини, матеріальні негаразди та труднощі часто виявлялися фінансово не спроможними своєчасно сплачувати по своїм борговим зобов'язанням. Намагаючись повернути свої кошти надані у вигляді позик, кредитори, зазвичай, зверталися з відповідними позовами до волосного суду, який після розгляду справи по суті, накладав на боржників передбачені законом штрафні санкції у вигляді примусового стягнення суми боргу на користь позичальника або кредитора. Наприклад, робітник Іван Чувішин заборгував чоботареві мешканцю селища Широке (Нейендорф) П. Краузе 4 крб. 75 коп. за виготовлену останнім пару чобіт, за що на підставі рішення суду з нього були стягнуті відповідні кошти [10, спр. 1 арк. 10 зв.]. Колоніст Г. Гезе позивався до мешканця колонії Водяна (Шенхорст) через несплачений вчасно борг у розмірі 9 крб. 85 коп. [10, арк. 5]. В тому ж році меноніт П. Дірксен звернувся до волосного суду з позовом щодо стягнення з відповідача – І. Шветнера боргу за оренду житла в сумі 1 карб. 66 коп. [10, арк. 10 зв.].

Досить часто суб'єктами скоєння дрібних фінансових правопорушень були й самі колоністи. Так, позивачі П. Головка та А. Могильницький у своїй скарзі до Хортицького волосного суду заявили, що мешканець селища Кічкас (Ейнлаге) П. Редке лишився їм винен 16 карбованців 77 коп. за продану свиню [10, арк. 40 зв.]. Аналогічний позив щодо сплату боргу був наданий майстром Ф.Мільке проти Г. Петерса, який своєчасно не повернув відповідний борг у розмірі 5 карб. [10, арк. 49 зв.]. На підставі ухвали Хортицького волосного суду був виселений з громадської квартири А. Фрізена, який виявився не спроможним вчасно сплачувати канцерівському (розентальському) сільському правлінню в означений угодою термін орендну платню за користування громадським житлом [11, арк. 90 зв.].

Окрему групу становили справи про стягування боргів з майна померлого колоніста-боржника. Так, у випадку смерті відповідача борг сплачувався його найближчими родичами, які отримали спадщину. Так, на підставі рішення Хортицького волосного суду було сплачено з майна померлого колоніста І. Козловського на користь позивача І. Реймера 100 крб. [10, арк. 8 зв.]. Аналогічне рішення було винесено по справі боргу померлого мешканця колонії с. Широке (Нейєндорф) Абрама Левена на загальну суму в 54 крб. 54 коп. за наданий товар колоністу А.Тіссену, що мешкав в колонії Канцерівка (Розенталь) [10, арк. 11 зв.].

Мали місце в менонітських колоніях Хортицької волості й звичайні побутові конфлікти та суперечки, викликані неприязними міжособовими стосунками між колоністами, які часто супроводжувалися публічними образами, ненормативною лайкою або бійкою. Вони не носили масового характеру і були скоріше поодиноким виключенням з щоденної практики внутрішнього життя менонітських колоній Хортицької волості, яке на загал відзначалося патріархальним спокоєм. Так, з мешканки колонії Малишевки (Нейєнбург) Г. Кран було стягнуто 5 крб. штрафу через те, що вона завдала публічної образи дружині колоніста В. Лена, яку облаяла непристойними словами в присутності свідків [11, арк. 82 зв.]. На підставі судової ухвали волосного суду за рукоприкладство було стягнуто 2 крб. штрафу з колоніста Я. Нейфельда. Колоніст втрутився в дріб'язковий конфлікт, що спалахнув під час гри між його дітьми та малолітнім сином М. Тіссен. Син колоністки нецензурно вилаяв Я. Нейфельда, за що той завдав йому численних побоїв [11, арк. 107 зв.].

До девіантних відхилень варто віднести й скоєння колоністами незначних правопорушень, що кваліфікувалися як дрібне хуліганство: перевищення швидкості проїзду по вулицям менонітських сіл, здійснення стрілянини з мисливської зброї в святкові дні, вчинення «буйства», яке зумовило завдання постраждалим тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, зайняття браконьєрством на теренах волості. Так, з колоніста Д. Гербста було стягнуто 5 крб. штрафу перевищення швидкості їзди вулицями колонії [11, арк. 92], з колоніста Г. Пеннера було стягнуто 1 крб. штрафу за стрілянину зі зброї в дворі батька [11, арк. 33]. Суддями Хортицького волосного суду було внесено вирок щодо стягнення з міщанина міста Олександрівська І. Нестеренка штрафу в розмірі 2 крб. за те, що він на подвір'ї колоніста П. Гільдебранта особисто

застрелив собаку [11, арк. 3]. Так, А.Хатинку було оштрафовано на 2 крб. за полювання без дозволу волосної адміністрації [11, арк. 141]. На наш погляд, поодинокі випадки даних правопорушень свідчать про те, що хуліганство було своєрідною завуальованою формою девіантної реакції певної частини підростаючого покоління хортицьких колоній на соціальну нерівність, яка почала динамічно прогресувати в менонітському соціумі Хортиці під впливом промислової модернізації та демографічних змін, нею обумовлених.

Менонітські громади традиційно приділяли значу увагу регламентації повсякденної поведінки своїх пересічних членів [6, с.174; 13, с.10-11]. Конгрегації колоністів досить суворо засуджувались прояви соціальних аномалій: пияцтва, жебракування, дармоїдства, які були несумісні з доктринальними настановами менонітського віровчення. В разі їх виявлення, на порушника чекали суворі санкції волосних судових інстанцій, які виносили ухвали на підставі звичаїв та традицій церковних громад. Так, за систематичну пиятику було заарештовано на три доби колоніста Я. Левена, з колоніста Я. Еппа за аналогічне правопорушення був стягнутий штраф у розмірі 1 крб. [11, арк. 2, 32]. На 7 діб арешту в місцевому казематі був засуджений волосним судом мешканець колонії Водяна (Шенхорст) через те, що він займався жебракуванням, просив милостиню та «лишив власний дім без засобів існування» [11, арк. 39зв. – 40]. Очевидно, що ступінь покарання визначався рівнем суспільної небезпеки, яку становили для менонітських громад різноманітні асоціальні явища та девіантні відхилення, оскільки саме вони сприяли підриву з середини норм та стандартів суспільної моралі конгрегацій.

Значне загострення поточної криміногенної ситуації в менонітських колоніях Хортицької волості припало на неврожайні 1900-1901 рр. Матеріали офіційної статистики фіксують в уражених неврожаєм селах масовий забій селянами великої рогатої худоби, яку вони не в змозі були утримувати через брак достатньої кормової бази [15, с. 5, 6, 26]. Загальне падіння валового збору зернових культур в губернії призвело до масового зубожіння сільськогосподарського населення регіону, включаючи й мешканців навколишніх з менонітськими колоніями українських сіл, поставивши їх на межу гуманітарної катастрофи [15, с. 5, 6, 26].

Значне погіршення соціально-економічної ситуації на місцях сприяло підриву традиційних морально-етичних норм та цінностей в українських селах, актуалізувавши для багатьох селян питання щодо простого виживання, яке часто-густо здійснювалося за рахунок матеріальних статків та ресурсів їх менонітських сусідів. Сталі матеріальні негаразди та труднощі, зростаючий страх за своє майбутнє та майбутнє своїх дітей, реальна загроза голодної смерті штовхали людей на скоєння протиправних дій по відношенню до колоністів: крадіжок продуктів харчування, худоби, деревини для опалення осель, реманенту та іншого рухомого майна.

Заможні менонітські громади перетворились на об'єкт систематичного грабунку, який у різних формах здійснювався місцевими мешканцями, що належали до маргінальних прошарків оточуючих колоністів сіл. Як свідчать

матеріали Хортицького волосного суду, вагома частина крадіжок здійснювалась місцевими селянами у складі невеликих злочинних угруповань, які за звичай складались з 2-3 осіб. Так, місцеві селяни Мак, І. Кнірик, Недвига вчинили груповий злочин – крадіжку 15 гусей у колоніста К. Гріндемана та міщанина А. Карпинського [11, арк. 33]. Селянами-фурщиками, які займалися перевезенням вантажів до парового млина колоніста А. Левена, було вкрадено 19 пудів 21 фунт пшениці, за що їх було засуджено до 10 діб суворого арешту [11, арк. 33]. Селяни Михайло та Микита Римаренки вкрали у колоніста Я. Кампена 9 гарб кукурудзяного бадилля. При чому, ці протиправні дії носили рецидивний характер, оскільки Микита Римаренко був раніше засуджений Хортицьким волосним судом за скоєння аналогічного правопорушення [11, арк. 118]. За крадіжку окороків у колоніста І. Реймера у сумі 6 карб. була засуджена група місцевих селян [11, арк. 99]. Селян І. Кунца, І. Кулішенка та К. Кресса було заарештовано на 7 діб суворого арешту за крадіжку кавунів з баштану колоніста К. Гільдебрандта в селищі Кічкас (Ейнлаге) [11, арк. 101зв.].

Загальне погіршення криміногенної ситуації в регіоні зумовило й поширення девіантних відхилень серед підростаючого покоління менонітських громад. Так, судом Хортицької волості було порушено декілька справ проти колоністів, які звинувачувалися в крадіжках майна, хуліганських виступах проти поліції тощо. Так, до 7 діб арешту був засуджений мешканець колонії Долинська (Кронсталь) Я. Браун, який разом з робітником місцевого заводу І. Клейном, вкрав дрова у вчителя початкової сільської школи Пеннера та декілька чашок у колоніста Гайде [11, арк. 75 зв.]. Колоніст Тіссена був оштрафований на 2 карб. за те, що образив місцевого поліціанта [11, арк. 9].

Суттєве зростання загальної кількості правопорушень та злочинних випадків в менонітських громадах Хортиці на початку ХХ ст. змушувало колоністів значно посилити організаційні та адміністративні заходи з безпеки: збільшити чисельність нічної варти, посилити контроль за чужинцями, які тимчасово перебували на теренах колоній, підвищити рівень пильності серед пересічних мешканців тощо. Використана на практиці тактика боротьби з дрібною злочинністю виявилась цілком успішною, яка досить швидко принесла перші відчутні результати: мешканцям колоній вдалося схопити на місці скоєння злочину декілька правопорушників. Так, до простого арешту був засуджений селянина Ф. Заєць, який намагався вкрати 4 міри житнього борошна у колоніста колонії Водяна (Шенхорст) [11, арк. 46 зв.]. За крадіжку лози в плавнях о. Хортиця були заарештовані та засуджені до сплати штрафу селяни Кардаш та Мовчак [11, арк. 48]. С. Могулевського за крадіжку 11 окостів було посаджено під суворий арешт на 15 діб. До простого арешту на 7 діб було засуджено робітника місцевого заводу Г.Еберта, який здійснив крадіжку ковбаси [11, арк. 83-84]. Попри очевидні тактичні успіхи у боротьбі з дрібними правопорушеннями та окремими випадками асоціальної поведінки, колоністи виявилися неспроможними викоринити повністю дрібну злочинність та девіантні відхилення.

Соціально-побутові аномалії та девіантні відхилення є традиційним побічним продуктом будь-якої різкої модернізаційної зміни господарської

системи. В процесі даних економічних трансформацій в менонітських колоніях відбулася певна девальвація сталих соціальних стандартів та морально-етичних норм, спричинивши появу нових асоціальних явищ в традиційному побуті, які не були притаманні колоністському соціуму (алкоголізм, жебракування, хуліганство). Промисловий та сільськогосподарський пролетаріат не менонітського походження не тільки репрезентував собою «національні меншини» в колоніях, але й виступив своєрідним каталізатором процесу маргіналізації колоністського соціуму, зумовивши значний вплив на формування соціальних аномалій серед населення волості та збільшення загальної кількості побутових правопорушень: дрібних крадіжок, бійок, конфліктів. Нові зміни супроводжувалися певною трансформацією суспільної свідомості та соціальної поведінки пересічних членів менонітської спільноти, які намагались адаптуватися до нових реалій життя. Зростання девіантних відхилень серед населення менонітських колоній сприяло консолідації колоністського суспільства, зростанню ролі судових установ при вирішенні чисельних побутових та майнових конфліктів між представниками різних груп та прошарків колоній.

Бібліографічні посилання:

1. Атаманенко С.В. Імміграція в Канаду і США менонітів Півдня України в 70-ті роки XIX ст. / С.В. Атаманенко / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
2. Белікова М. В. Менонітські колонії Півдня України (1789-1917 рр.) / М.В. Белікова // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
3. Берестень О.Е. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність німецьких та менонітських колоністів півдня України (1905-1914) / О.Є. Берестень // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
4. Берестень Ю.В. Земельні відносини в менонітських колоніях Півдня України та їх суспільні наслідки (60 – 90-ті роки XIX століття) / Ю.В. Берестень / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.
5. Берестень Ю.В., Левін О.Л. Менонітські колонії Півдня України в період піднесення першої російської революції (січень – грудень 1905 рр.) / Ю.В. Берестень, О.Л. Левін // Гуманітарний журнал. – 2011. – № 1-2. – С. 115-125.
6. Бондарь С.Д. Секта меннонитов в России (в связи с историей немецкой колонизации Юга Украины). Очерк. – Пг., 1916. – 207 с.
7. Венгер Н.В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920). – Днепропетровск: Издательство Днепропетровского национального университета, 2009. – 698 с.
8. Замуруйцев О.В. Німецькі колонії Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття / О.В.Замуруйцев // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Черкаси, 2009. – 20 с.
9. Захарченко Т. Соціокультурний розвиток німецьких та менонітських колоній Північного Приазов'я (XIX – початок XX століття): Автореферат дисертації на здобуття

- наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02 / ДНУ. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
10. Книга записів рішень Хортицького волосного суду 1900-1901 рр. // Державний архів Запорізької області. – Ф. 74. Хортицький волосний суд. – Оп.1. – Спр. 1. – 63 стор.
  11. Книга запису ухвал Хортицького волосного суду 1899-1900 рр. // Державний архів Запорізької області. – Ф. 74. Хортицький волосний суд. – Оп.1. – Спр. 2. – 160 стор.
  12. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1954. – 318 с.
  13. Кто такие меннониты? Краткий исторический очерк. – Гальбштадт: Издание Гальбштадтского волосного правления «Радуга», 1914. – 26 с.
  14. Лях К.С. Німецькомовні колоністи півдня України в мультикультурному оточенні: проблеми взаємодії культур (XIX-го – поч. XX-го ст.) / К.С. Лях / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Донецьк, 2005. – 20 с.
  15. Обзор екатеринославской губернии за 1901 г. – Екатеринослав: Типография губернского правления, 1902. – 44 с.
  16. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Часть XIII. Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – 234 с.
  17. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗРИ). – Собрание II. – Т. XXXVI. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1863. – 1057 с.
  18. ПСЗРИ. – Собрание II. – Т. XLVI. – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1874. – 813-819 с.
  19. Репина Л.П. Историческая наука на рубеже XX – XXI вв. социальные теории и историографическая практика. – М.:Круг, 2011. – 560 с.
  20. Стюпченко Е.М. Історіографія історії німецького населення Півдня України (кінець XVIII – перша половина XXI століття) // Автореферат дисертації на здобуття наукового степеня канд. іст. наук. – Київ, 2010. – 20 с.
  21. Ehrh A. Das Mennonitentum in Rußland von seiner Einwanderung bis zur Gegenwart. – Berlin-Leipzig, 1932. – 175 s.
  22. Kroeker N. J. Erste Mennonitendörfer Russland 1789-1943./ Kreker N. J. – Chortitza-Rosental. Vancouver: Selbstverlag, 1981. – 292 S.
  23. Mennonitisches Jahrbuch 1903.v H. Dirks. – 1905, Groß-Tokmak: Druck von H. Lenzmann. – 144 S.
  24. Mennonitisches Jahrbuch 1904. v H. Dirks. – 1905, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 112 s.
  25. Mennonitisches Jahrbuch 1905/1906. v H. Dirks. – 1906, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 160 s.
  26. Mennonitisches Jahrbuch 1906/7. v H. Dirks. – 1906, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 176 s.
  27. Statistik der Mennonitengemeinden in Rußland Ende 1905 (Anhang zum Mennonitisches Jahrbuch 1904/1905). Gesammelt von Heinrich Dirks Prediger des Gnadenfelder Gemeinde. – Druck von Julius Klinkhardt: Leipzig, 1906. – 71 s.

Надійшла до редколегії 25.04.2013 р.